

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 283-291

שיעור יז

סעודת פורים שאכלה בלילה

(מגילה ז ע"ב)

- א. סעודת פורים רק ביום
ב. סעודת פורים העיקרית היא ביום, ובמצבים מסוימים גם בלילה
ג. מי שנשבע להתענות בפורים – יאכל סעודה בלילה
סיכום

א. סעודת פורים רק ביום

בגמרא (ז ע"ב) נאמר:

אמר רבא: סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו. מאי טעמא? "ימי משתה ושמחה"
(אסתר ט, כב) כתיב.
רב אשי הוה יתיב קמיה דרב כהנא.¹ נגה ולא אתו רבנן.
אמר ליה [רב כהנא לרב אשי]: מאי טעמא לא אתו רבנן?
[אמר ליה רב אשי]: דלמא טרידי בסעודת פורים.
אמר ליה [רב כהנא]: ולא הוה אפשר למיכלה באורתא [בערב, אתמול]?
אמר ליה [רב אשי]: לא שמיע ליה למר הא דאמר רבא: סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא
ידי חובתו?
אמר ליה [רב כהנא]: אמר רבא הכי?
אמר ליה [רב אשי]: אין.
תנא [רב כהנא] מיניה [מרב אשי] ארבעין זימנין, ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה.²

¹ יש הגורסים: אמימר ולא רב כהנא. גם במפרשים מופיעות שתי הגרסאות. להלן נתמיד לכתוב רב כהנא.
רב כהנא היה רבו של רב אשי, ובמספר מקומות בגמרא מופיע: "אמר רב אשי: אמריתא לשמעיתא קמיה
דרב כהנא, ואמר לי..." (בבא קמא כד ע"ב; בבא מציעא לה ע"א; צב ע"א; בבא בתרא עו ע"ב; קיד ע"א;
קמא ע"א; שבועות ד ע"א; זבחים קו ע"ב; חולין יא ע"ב; נדה נא ע"ב). רב אשי היה אומר שמועה בפני
רבו רב כהנא, ויש פעמים שמופיעה בהן גם התייחסותו של רב כהנא לדברי רב אשי. כך גם בסוגייתנו.
רב אשי אמר שמועה בשם רבא בפני רב כהנא.

² מכך שרב כהנא שאל את רב אשי מדוע לא באו התלמידים לבית המדרש, כתב בספר הגהות המנהגים
שעל דברי הרב יצחק אייזיק טירנא (ספר המנהגים – פורים [עמ' קנ – מהדורת מכון ירושלים]): "משמע
בפשיטות דיש ללמוד מפי הרב גם בפורים עצמו". הרב שמואל הלוי (מחצית השקל, שולחן ערוך, אורח
חיים סי' תרפז, ב) הסביר באריכות את דברי ספר הגהות המנהגים. לפיו הכוונה בדברי רב אשי: "דלמא
טרידי בסעודת פורים" היא שהם טרודים בהכנות לסעודה. נראה להוסיף שבגמרא (כג ע"א) נאמר שביום
טוב מאחרים לבוא לבית הכנסת, ורש"י (ד"ה ביום טוב) הסביר שהסיבה היא שצריך לטרוח בסעודת יום
טוב. ייתכן שרב אשי רצה לומר לו שהיום יאחרו כי טרחו להכין הסעודה, וממילא זמן הסעודה התאחר,
אך אין כוונה לבטל לגמרי את השיעור הקבוע בבית המדרש. מחצית השקל לא הסביר את שאלת רב
כהנא: "ולא הוה אפשר למיכלה באורתא?", ונראה שכוונתו לומר שהיה עליהם לטרוח ולהכין קודם
ולאכול הסעודה בליל י"ד באדר. ראה גם בדבריו (מחצית השקל, שם סי' תרצה ס"ק א).

רב אחאי גאון (שאלתות דרב אחאי, פרשת ויקהל, שאלתא סז) הרחיב בדברי רבא, מדוע היה מקום לחשוב שיש לאכול סעודת פורים בלילה:

סעודת פורים מהו למיכליה בליליא? מי אמרין הואיל ומשום אודויי הוא ושפיר דמי, או דילמא כיון דכתיב ביה "ימי משתה ושמחה" ביממא אין בליליא לא? ת"ש דאמר רבא: סעודת פורים...

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (העמק שאלה שם) הסביר שעיקר תכלית הסעודה הוא משום הודאה. אם כן, יש מקום לומר שאפשר לאכול גם בלילה, כשם שקוראים מגילה בלילה, שהרי גם מטרתה היא הודאה לה'. מצד שני, מאחר שכתוב בפסוק "ימי משתה ושמחה" משמע שהסעודה חייבת להיות ביום, ולכן התשובה היא כדברי רבא, שאין לעשות סעודה בלילה אלא ביום בשל הפסוק. לאחר הקדמה זו הובאו בשאלתות דברי רבא כאמור בסוגייתנו, אלא שיש שינוי מסוים בין גרסת הגמרא ובין גרסת רב אחאי גאון (שאלתות שם) בהצגת שאלת רב אשי לרב כהנא: "אמר ליה: ולא מדכר לה מר להאי דרבא דאמר רבא...?" גמרא זו מופיעה גם בילקוט שמעוני (אסתר רמז תתרנט). שם מופיע שאלת רב אשי כך: "אמר ליה: לא סבר לה מר להא דרבא דאמר...". "לא שמיע ליה...", "ולא מדכר לה...", "לא סבר לה..." – אלו הם ביטויים שונים שמסבירים מדוע רב כהנא העלה את האפשרות לאכול סעודת פורים בלילה. העובדה שהוא שינן אחר כך ארבעים פעמים את ההלכה שאמר רבא כדי שתהיה כמונחת בכיסו מלמדת על כך שאכן הלכה זו לא הייתה ידועה, או שלא הייתה מקובלת עליו, וכעת הוא קיבלה. כך כתב הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (מחזיק ברכה, אורח חיים סי' תרצה ס"ק א):

ומשמע דאיהו נמי באורתא עבד לה, ומוכח דהכי חזא לרבוואתיה ואבהתיה דעבדי הכי למעבד לסעודתא בליליא. ובשגם מוכח דאיהו קבלה למימרת רבא, ואידי דחביבא ליה תנייה ארבעין זימנין. מ"מ משמע דרבוואתיה וסיעתם פליגי עלה, אלא דאיהו חייש לדרבא. לפי החיד"א, נראה שאומנם רב כהנא קיבל את ההוראה של רבא, ומרוב חביבות שינן אותה ארבעים פעמים, אבל רבותיו, ואולי אף אחרים נוספים מסיעתם, חלקו על רבא ולא קיבלו דעתו. הריטב"א (ה"ע"א; ז"ע"ב) והרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ז"ע"ב) כתבו שכוונת רבא לומר שבני פרזים אינם רשאים לאכול סעודת פורים כלל בליל י"ד באדר ובליל ט"ו באדר, אלא אך ורק ביום י"ד באדר. כדברי רבא פסקו גם הרמב"ם (הל' מגילה ב, יד), הטור והשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרצה, א).

המרדכי (א רמז תשפז) כתב בשם הרב אליעזר ברבי יואל הלוי, הראב"ה:

סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא. פירש ראב"ה שצריך לנהוג כלילי שבת ויומו דומיא דקריאה, דכתיב "והימים האלה נזכרים ונעשים" (אסתר ט, כח), ואין היקש למחצה.³ ומורי ה"ר מרדכי כתב שאינו מבין. דהא בתריה קאמר: רב אשי הוה יתיב קמיה דרב כהנא נגה ולא הוה קא אתו רבנן. אמר: מאי האי דלא קאתו רבנן לבי מדרשא? אמר ליה: דילמא טרידי בסעודת פורים. אמר ליה: ולא הוי אפשר למיכלא באורתא?

³ דברי הראב"ה הללו לא מופיעים בספרו. בספרו של הראב"ה (ראב"ה, ב – מסכת מגילה סי' תקסא) הוא ציין את פסיקתו של רב אחאי גאון: "ותו פסק דהילכתא כרבא דאמר סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו, וכן משמע בהלכות גדולות".

אמר ליה: ולא סבר לה מר להא דרבא דאמר סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובה?
מאי טעמא? "ימי משתה ושמחה" כתיב.
משמע דסעודה אחת די. ודוק.

טענת הראב"ה היא שיש לאכול סעודה בערב פורים וביום פורים, כשם שקוראים מגילה בערב וביום. הראב"ה ציין את דברי הגמרא (ב ע"ב): "אמר קרא 'והימים האלה נזכרים ונעשים', איתקש זכירה לעשייה". הזכירה היא קריאת המגילה, והעשייה היא הסעודה. ההשוואה "ללילי שבת ויומו" היא דוגמה למועד אחר שעושים בו את אותן פעולות בלילה ואחר כך גם ביום. את דברי רבא: "סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא", הסביר הראב"ה שמי שאכל רק סעודה בלילה לא יצא ידי חובה. צריך לאכול סעודת פורים בלילה, ואחר כך גם ביום. הרב אלכסנדר הכהן (האגודה, מגילה א, ו) כתב בשמם של הגאונים את ההלכה במרדכי שציונה בשם הראב"ה: "יש גאונים שכתבו לנהוג סעודה כלילי שבת ויומו. והרב רבי מרדכי פירש שתמה עליהם מעובדא דרב אשי".

דברי המרדכי מהמילים "דהא בתריה..." זו גרסתו של המרדכי בגמרא כתשובה לדברי הראב"ה, ונראה שזו גם הגרסה שעמדה בפני הראב"ה, ועל כן המרדכי הקשה ממנה על דברי הראב"ה. המרדכי הקשה מסוגייתנו שרב אשי הוכיח שיש לאכול סעודת פורים ביום, ומסקנת המרדכי היא: "משמע דסעודה אחת די". לכאורה הדיון הוא לא בנוגע למספר הסעודות שיש לאכול בפורים, אלא שיש לאכול את הסעודה ביום ולא בלילה. נראה שכוונת המרדכי לומר שמאחר שסעודת פורים צריכה להיות ביום, ממילא אין צורך לאכול בלילה, ומי שאוכל בלילה וחושב שהוא יוצא בכך ידי חובה טועה, כי אין כל ערך ומשמעות לסעודת פורים בלילה.

הרב יואל סירקיש (בית חדש, אורח חיים סי' תרצה) הסביר את דברי הראב"ה. לפיו, ההנחה של רב כהנא הייתה שבאי בית המדרש אכלו בליל י"ד באדר סעודה חשובה, ועל כן "לא היה צריך להרבות כל כך בסעודה חשובה גם כן ביום, עד דליהוי טרידי בה לבטל בית המדרש בשבילה, דכבר יצא ידי חובתו במה שאכל סעודה חשובה בלילה". על כך השיב רב אשי, שלפי דברי רבא צריך לאכול סעודה חשובה ביום ולא בלילה. בעקבות שיח זה "הוכיח ראב"ה דבעל כרחך צריך לסעוד גם בלילה לערוך שולחנו ולסעוד, ודינו כלילי שבת ויומו אלא דכבוד יום עדיף". לא רק זאת: "אף בחל ארבעה עשר ביום ראשון, וכבר סעד סעודה שלישית במנחה בשבת בסעודה חשובה, אפילו הכי חוזרין וסועדין אחר יציאת בית הכנסת בלילה. דעורכין שולחן וסועדין ומרבין קצת בסעודה זו לשם פורים, ולמחר ביום ארבעה עשר סועדין סעודה חשובה בריבוי מעדנים".⁴

נראה שגם תוספות (ד ע"א ד"ה חייב אדם) סברו שיש לאכול שתי סעודות בלילה וביום, אלא שהסעודה של היום היא העיקרית. התוספות התייחסו לכך כשכתבו שיש לברך ברכת שהחיינו כשקוראים את המגילה גם בלילה וגם ביום.⁵ אחד הנימוקים הוא: "דעיקר פרסומי ניסא הוי בקריאה דיממא... וגם עיקר הסעודה ביממא הוא כדאמר לקמן (דף ז ע"ב) דאם אכלה בלילה לא יצא ידי חובה". מהביטוי "עיקר הסעודה" אפשר ללמוד שיש לסעוד גם בלילה.

⁴ הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת ("דברי הפורים" קובץ מקבציאל, ל, עמ' קטז-ק"ז) דן גם כן בדברי הראב"ה הללו כפי שהם צוינו בדברי המרדכי, וכתב שמוכח מהגמרא כדברי הראב"ה, מאחר שמכמה גמרות (ברכות מג ע"ב; ראש השנה כ ע"א; זבחים ב ע"ב) משמע שעיקר לימודם היה בלילה, אלא שצריך לבטל לימוד תורה בשביל סעודת פורים. מאחר שלא באו לבית המדרש ביום, היה מקום לתמוה מדוע לא באו ללמוד שהרי יצאו ידי חובה בסעודת הלילה? "ועל זה השיבו דסעודת פורים שעשאה בלילה לצאת בה לגמרי לא יצא ידי חובתו דצריך בלילה וביום, כליל שבת ויומו".

⁵ על ברכת שהחיינו בלילה וביום, ראה בשיעור ז: קריאת המגילה וברכותיה בלילה וביום.

ב. סעודת פורים העיקרית היא ביום, ובמצבים מסוימים גם בלילה

הרא"ה קוק ("בענין סעודת פורים בלילה", גנזי הראיה, פורים, עמ' 15–16; טוב רואי – מגילה, עמ' קעח–קעט) הצביע על הבדלים בשיח של רב כהנא ורב אשי, בין הנוסח בגמרא לנוסח שבדברי המרדכי. להלן הבדלים בולטים:

מרדכי	גמרא	
סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא.	אמר רבא: סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו. מאי טעמא? "ימי משתה ושמחה" (אסתר ט, כב) כתיב.	הצגת ההלכה בנוגע לסעודה בלילה
ולא סבר לה מר להא דרבא דאמר: סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובה? מאי טעמא? "ימי משתה ושמחה" כתיב.	לא שמייע ליה למר הא דאמר רבא: סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו?	דברי רב אשי לרב כהנא
_____	תנא מיניה ארבעין זימנין, ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה.	התייחסות רב כהנא להלכה בשמו של רבא

לא נזכר בתחילת דברי הראב"ה בשם מי נאמרה ההלכה שסעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא, וכן לא נאמר מה טעם ההלכה. על ההלכה הזו אמר הראב"ה שאפשר להבין שצריך לאכול שתי סעודות, אחת בלילה ואחת ביום, ולא מספיק לאכול סעודה רק בלילה. אכן רק כשרב אשי אמר לרב כהנא שהלכה זו היא בשמו של רבא, והוא גם נימק את ההלכה, אזי המסקנה היא שמספיקה סעודה אחת. לדברי הרא"ה קוק הלימוד מהפסוק "ימי משתה ושמחה" מלמד שאין צורך בהיקש הנלמד מהפסוק "נזכרים ונעשים", שמשם היה אפשר ללמוד שצריך שתי סעודות, אלא שמספיקה סעודה אחת.

נראה להוסיף שמשאלתו של רב כהנא: "ולא הוי אפשר למיכלא באורתא?", משמע שלדעתו אכן די בסעודה אחת בפורים, אך היא לא חייבת להיות ביום. תלמידי בית המדרש יכלו לאכול את הסעודה בלילה ולא לבטל את הלימוד בבית המדרש ביום, וייתכן שזה מה שרב כהנא עצמו עשה, שהרי הוא כן הגיע לבית המדרש. רב אשי, שבא גם כן לבית המדרש, הכיר את דברי רבא, אלא שהוא אכל את הסעודה מוקדם יותר, ותכנן זאת כך כדי שהוא יוכל להגיע לבית המדרש וללמוד את הלימוד הקבוע.

נוסף על כך, בדברי המרדכי שאל רב אשי את רב כהנא: "ולא סבר לה מר להא דרבא דאמר...". ההנחה בשאלת רב אשי היא שרב כהנא שמע את ההלכה הזו בשמו של רבא, אלא שרב כהנא "לא סבר לה", כלומר חלק עליה.⁶ בנוסח של הגמרא רב אשי שאל: "לא שמייע ליה למר הא דאמר רבא". ההנחה בשאלה היא שרב כהנא לא שמע את ההלכה הזו בשמו של רבא. לאחר שרב אשי אמר את דברי רבא ונימק אותם בפני רב כהנא, רב כהנא שינן את ההלכה ארבעים פעמים. אך במרדכי לא נאמר שרב כהנא קיבל את דברי רב אשי, ושהוא שינן את דברי רבא ארבעים פעמים. ייתכן שרב

⁶ כאמור לעיל, כך גם הנוסח בילקוט שמעוני, אלא ששם רב כהנא חזר בו וקיבל את דברי רבא.

כהנא נשאר בעמדתו, שהתלמידים היו יכולים לאכול את סעודת פורים בליל י"ד באדר ולא לבטל את הלימוד בבית המדרש, כנראה כפי שהוא עצמו עשה.

ייתכן עוד שגם הוא הסכים לכך שאין היקש למחצה ושצריך לאכול שתי סעודות, אחת בלילה ואחת ביום, אבל אם מול סעודה ביום עומד ביטול הלימוד בבית המדרש, לימוד בבית המדרש קודם.

ג. מי שנשבע להתענות בפורים – יאכל סעודה בלילה

בתשובות הגאונים (מוסאפיה [ליק] סימן לה) כתוב:

וששאלתם מי שנשבע להתענות ביום פורים. מהו? כך אנו רואים שאין במשתה פורים לדחות שם שמים ולעשותה כמצוה שהוא מושבע עליה מהר סיני. ואפשר שיעשה סעודה בלילה ויוצא בה ידי חובתו.⁷

השבועה חלה, ואותו אדם שנשבע יקיים מקרא מגילה ומשלוח מנות, או שיאכל סעודת פורים בלילה, אף על פי שלאכול סעודת פורים ביום זו מצווה מן המובחר. אמירה זו בנוגע למי שנשבע להתענות בפורים מופיעה בשם רב האי גאון, ובשמו של רב שר שלום גאון.⁸ על האפשרות לאכול סעודת פורים בלילה תמה הרב אברהם יצחק הכהן מנרבונה (ספר האשכול, הל' חנוכה ופורים סי' ח), שהרי רבא אמר במפורש שאינו יוצא ידי חובה בסעודת פורים בלילה, "מיהו ודאי צריך להתענות אם לא מצא היתר לשבועתו, דמידי דרבנן לא עקר מידי דאורייתא בקום ועשה".

הרב חיים יוסף דוד אזולאי, חיד"א (מחזיק ברכה, אורח חיים סי' תרצה, ס"ק ב) כתב:

ואפשר לישב דגם הגאון מודה דהסעודה מצוה ביום, וכן מוכח ממה שכתב ואין כח במצות פורים לדחות שם שמים, אלמא מצות פורים שישעוד ביום. אלא דסבר הגאון דמה שאמר רבא לא יצא ידי חובה, הכונה לא יצא ידי מצוה כתקנה. וכי האי גונא משני תלמודא בכמה דוכתי. אבל על כל פנים מצוה עשה בסעודת לילה, אלא דחסריה למעבד מצוה כתקנה.

עיקר סעודת פורים ביום, כך מקיימים מצווה זו מן המובחר וכתקנה. אך כשאי אפשר לקיימה באופן זה, אפשר לאכול את הסעודה בלילה. אשר על כן, כשם שמי שנשבע להתענות בפורים יכול לקיים סעודת פורים בלילה, כך גם מי שיש לו קביעות בלימוד תורה ביום לא יבטל את הקביעות, ויסתפק בסעודה של הלילה.

הרב צדקיה הרופא (שבלי הלקט, ענין פורים סי' רא) הסביר מדוע השבועה של אותו אדם חלה, ומה הבסיס לאפשרות לסעוד סעודת פורים בליל י"ד באדר:

⁷ על תענית בפורים נאמר (פסחים סח ע"ב): "אמר רב יוסף: הכל מודים בפורים דבעינן נמי לכם. מאי טעמא? 'מי משתה ושמחה' כתיב ביה. מר בריה דרבינא כולה שתא הוה יתיב בתעניתא, לבר מעצרתא ופוריא ומעלי יומא דכיפורי... פוריא – 'מי משתה ושמחה' כתיב". רב אחאי גאון (שאלתות דרב אחאי, פרשת ויקהל שאילתא סז) גרס: "דמחייב דבית ישראל למיכל ולמשתה בפוריא, ואודויי ושבוחי קמי שמיא על כל ניסיא דעביד להון קב"ה, דכתיב 'לעשות אותם ימי משתה ושמחה'. ועדיף יומא דפוריא כיום שניתנה בו תורה, כי הא דמר בריה דרבינא הוה יתיב בתעניתא כולה שתא לבר מן תרי יומי דעצרתא יום שניתנה בו תורה ולבר מן תרי יומי דפוריא משום ניסא". הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תקסח, ה; סי' תקע, א) פסק שאין צמים בפורים.

⁸ תשובות הגאונים (שערי תשובה, סי' קמ) בשם רב שר שלום; הרב אהרון הכהן מנרבונה (אורחות חיים, א, הלכות מגלה ופורים אות לו) בשם רב האי גאון; הרב יחיאל הרופא (תניא רבתי, סי' מא) בשם הגאונים. הוא הוסיף: "יסעוד סעודת פורים בלילה. אף על פי שמצוה מן המובחר ביום, יעשה מה שיוכל. ונראה שצריך לגעור במי שנשבע על דבר זה, כדי שלא יהא פרוץ בשבועות".

בתשובות הגאונים זצ"ל מי שנשבע להתענות ביום פורים צריך לעמוד בשבועתו אי לא. כך אנו רואין שאין במשתה פורים [כדי שידחה] שבועה בשם שמים ולעשותה כמצוה שמושב עליו מהר סיני, ואינו דומה לסוכה ולולב ותפילין ומזוזה וכיוצא בהן. בודאי אם נשבע שלא יקרא מגילה ושלא יקיים מצות כלל, אנו רואין שאין שבועה חלה עליו, כי כבר נאמר לו למשה בסיני מה שסופרין עתידין לחדש ומאי ניהו מקרא מגילה [מגילה יט ע"ב]... וכיון שזה הנשבע מקיים מקרא מגילה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, ומקיים בדברים הללו "וימי הפורים האלה לא יעברו" (אסתר ט, כח), יעשה סעודה ומשתה בלילה ויצא ידי שבועתו. ואף על גב דלאו מצוה מן המובחר, אלא משום שבועה שפיר דמי.

בהמשך דבריו ציין שבלי הלקט את השיח בין רב כהנא לרב אשי, ולאחר מכן כתב: "מיסתייא להאי שנשבע למיהוי כרב כהנא מקמי דלישמעה להא שמעתא דרבא, ואל יחללו שבועתו". אותו אדם שנשבע שלא לאכול בפורים יקיים מצוות אחרות של פורים – מקרא מגילה, משלוח מנות ומתנות לאביונים, ואינו נחשב כמי שמבטל מצווה בשבועתו. בנוגע לסעודה, הוא יכול לאכול את הסעודה בלילה, אף על פי שאין זו מצווה מן המובחר, וכמו שכנראה נהג רב כהנא לפני השמועה שאמר לו רב אשי בשם רבא. על פי דברי החיד"א (לעיל סעיף א), כך אכן נהג רב כהנא וכן נהגו אבותיו ורבותיו, ולדברינו מאחר שבדברי המרדכי לא נזכר שרב כהנא שינן את ההלכה ארבעים פעם, ייתכן שרב כהנא המשיך לנהוג כך גם אחרי השיח בינו ובין רב אשי. מכאן שההוראה לאותו אדם שנשבע להתענות בפורים היא לא רק "למיהוי כרב כהנא מקמי דלישמעה להא שמעתא דרבא", אלא היא גם לאחר שהוא שמע את השמועה מפי רבא.

יש להוסיף עוד שלעיל ציינו שהרב אלכסנדר הכהן (האגודה, מגילה א, ו) הזכיר את האפשרות לאכול סעודת פורים בלילה בשמם של גאונים, ולא בשמו של הראב"ה כפי שמופיע במרדכי. כמו כן הדין של הנשבע להתענות בפורים, שרשאי לאכול את הסעודה בליל פורים, מופיע בשמם של רב האי גאון, בשמו של רב שר שלום גאון, ובחלק מהספרים בשם יש מהגאונים. ייתכן שדברי רב האי גאון הללו מבטאים עמדה שהייתה מקובלת אצל כמה מהגאונים, שבמצבים מסוימים אפשר לאכול סעודת פורים גם בלילה.⁹

הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה, א) פסק כרבא שלא יוצאים ידי חובה בסעודת פורים בלילה, אך הרמ"א הוסיף: "ומ"מ גם בלילה ישמח וירבה קצת בסעודה", וכך פסק (דרכי משה שם). נושאי הכלים כתבו שהמקור הוא בדברי הראב"ה שנזכרו במרדכי.¹⁰

⁹ הרב יעקב עמדין (מור וקציעה, שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה) דן בדברי רב האי הללו בנוגע לשבועה. לפיו ההלכה היא שאין לאכול סעודת פורים בלילה, ואחרי שהוא דן בדבר מסקנתו היא: "הילכך בדותא היא ולא רב האי גאון חתים לה".

¹⁰ הרב אהרן הכהן מנרבונה (אורחות חיים, א, הלכות מגלה ופורים אות לה) כתב: "וכתב הר' אשר ז"ל יש שנהגו שלא לאכול בשר בלילה ההוא כדי שלא יטעו ויחשבו שהיא סעודת פורים... ולמחר אוכלים סעודת פורים. יש נהגו לאכול הסעודה בשחר. ויש נהגו לאכלה בערב וסעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו. יש מפרשים בלילה כעין לילה בשאין אבוקה כנגדו דרך שמחה ויום טוב". דבריו צוינו בבית יוסף (טור, שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה), ונושאי הכלים של השולחן ערוך דנו באפשרות הזו לאכול סעודת פורים בלילה ובתנאי שהמקום מואר. בעניין זה ראה: הרב צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי, אורח חיים א, סי' יב); הרב שלום מזרחי (שו"ת דברי שלום, אורח חיים ה, סי' קיט); הרב שלום בן ציון פלמן (שלמי תודה, פורים סי' ל, ג-ד).

סיכום

רבא אמר שמי שאוכל סעודת פורים בלילה לא יצא ידי חובתו, יש לאכול הסעודה ביום. בגמרא נזכר שיח בין רב אשי לרב כהנא רבו, וממנו ניכר שרב כהנא לא הכיר את דברי רבא הללו. בגמרא נאמר שרב כהנא קיבל את דברי רבא ואף שינן אותם ארבעים פעם כדי שיהיו "מונחים בכיסו". המרדכי כתב בשם הראב"ה שיש לאכול סעודה בערב פורים וביום הפורים, כשם שקוראים מגילה בערב וביום, אם כי בספר הראב"ה כתוב שהלכה כדברי רבא ואין לאכול סעודת פורים בלילה, וכפי שגם פסקו הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך. המרדכי הקשה על הדברים שהוא כתב בשם הראב"ה מסוגייתנו, שמופיעים בה דברי רבא והשיח עליהם בין רב אשי לרב כהנא רבו, ומדבריהם הוא הסיק שמספיק לאכול סעודה אחת בפורים, והיא הסעודה שביום. מדברי ראשונים משמע שאכן הסעודה החשובה היא הסעודה שאוכלים ביום, אך יש ערך לאכול סעודה גם בליל פורים. הרא"ה קוק הצביע על הבדלים בין נוסח השיח בין רב אשי לרב כהנא שבגמרא ובין נוסח השיח שבדברי המרדכי. ההבדל הבולט הוא שבדברי המרדכי טעם דינו של רבא מופיע בדברי רב אשי, ועל כך הוספנו שבנוסח המרדכי לא נאמר שרב כהנא קיבל על עצמו את דברי רבא. ייתכן שרב כהנא לא חזר בו, וסבר שאת סעודת פורים אפשר לאכול בלילה. גאונים דנו כיצד ינהג אדם שנשבע להתענות בפורים, והתשובה היא שיאכל סעודת פורים בלילה. יש ששאלו על כך, הרי רבא אמר שאין אוכלים סעודת פורים בלילה. בספר שבלי הלקט כתוב שייתכן שהוראת הגאונים הזו מבוססת על הנהגתו של רב כהנא לפני שהוא שמע את השמועה מפי רבא, שסעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא. לדברינו, על פי הגרסה במרדכי, גם לאחר השיח בין רב כהנא ורב אשי, רב כהנא נשאר דבק במנהגו שאפשר לאכול סעודת פורים בלילה. כמו כן, בספר אגודה כתוב שפסיקה זו, שאפשר לאכול סעודת פורים גם בלילה, היא פסיקה בשם הגאונים ולא בשם הראב"ה כנזכר במרדכי, ועל כן ייתכן שניתן לצאת ידי חובה באכילת סעודת פורים גם בלילה ולפחות במצבים מסוימים – מי שנשבע להתענות בפורים, או כדי שלא לבטל לימוד תורה קבוע בבית המדרש.